

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

„Խորատուզում գանգը“ Հատարմանի. — Զիւտի միտքը. — Ինչ է ուզում
ասել Հատարման իր պիէտայով. — Հատարման և Նիցշէ. — „Տանձառ“
Նեմիտովիչ-Դանշենկոյի և „Ոչ մի բոսէ հանգիստ չունեմ“ Մեանիցկոյ. —
„Տրիլլի“ Գէի. — Էրէսկան ազգի ոգին. — „Սաարենի“ Պատարենկոյ. — Նիւ-
թապաշտական, գործնական ոգին մեր „ուսած“ և „գեր“ ժամանակում. —
„Ուրիէլ Ակառա“ Դուցկովի. — „Սաեյլա“ Եէքապի և հայ բեմը. — Պ. Սարա-
Մալգալի կոնցերտը

Թիֆլիսի հայոց դրամատիկական ընկերութեան խմբի
ներկայացումները շարունակուում են և, բարերապաշար կարելի
է ասել, յաջողութեամբ, ճշմարիտ է, թատրոնը միշտ բազմա-
մարդ չէ լինում և քնականապէս մուտքը չէ գոհացում, եր-
բեմն այս կամ այն պիեսայի ընտրութեան դէմ արդարացի
արտունջներ են լուում, բայց այդ բոլորը գործի գույշ սկզբը-
նաւորութեան հետ կապուած անպատեհութիւններ են, որոն-
ցից, երեւի, ժամանակը մեզ կ'ազատի Ասում են, որ երբ տա-
րիներ առաջ առաջին անգամ լուր տարածուեց թէ հայ լեզուով
Համլէտ են խաղալու, լսող օտարները երեւոյթի անսովորու-
թեան հանդէպ զարմացած՝ հեղնութեամբ նկատում էին, «Ասեմք
թէ բոլորը հնարաւոր եղաւ, բայց հայերէն լեզուով կարելի է
արտասանել Համլէտի փիլիսոփայական անվճռողականութիւնը
ընորոշող յայտնի ֆրազան՝ Եկաւ Ադամնան, խաղաց Համլէտ և
ի մեծ զարմանս ամենրի հայերէն քաղցրահնչիւն կերպով ար-
տասանեց՝ «Լինել, թէ չը լինել» Տաղանդի և հատարակութեան
զիտակցական վերաբերման արժէք իլլուզիաները հեղտութեամբ
իրականութիւն են դառնում և անյաղթելի համարուած դժուա-
րութիւնները կամայ-կամայ անհետանում Ադամնան չունենց,
բայց շնորհալի դերասաններ կան, ընդունակ շարունակելու
բեմական գործը, եթէ ոչ Ադամնանի փայլով, գէթ պատուա-
ւոր կերպով Անցնենք փաստերին։

Անցեալ հոկտեմբերի 25-ին խումբը ներկայացրեց Հառուպտմանի ձորասուզուած զանգը: Այդ պիեսան արտաքուստ յիշեցնում է այն գրաւիչ հէքիաթները, որոնք օրօրել են մարդկային իւրաքանչիւր սերնդի գերբնականի սիրահար մանկութիւնը, որոնք ծնունդ լինելով հազիւ թոթովող մարդկութեան մանուկ երեւակայութեան բնականապէս գրաւիչ են երեխաների համար: Խորասուզուած զանգը հէքիաթի պէս արտաքուստ չափազանց գրաւիչ է ներկայացրած բնութեան գեղեցիկ տեսարաններով, փանտաստիկ պատկերներով, նաեւ գերբնական անակնկալներով: Եւ այդ բոլորը ըստ երեւոյթին թւում է այնպէս հասկանալի, այնպէս պարզ, այդ ոգիները, այդ ֆէաները, որոնք գնում, գալիս են, կայտուում և երգում, վշտանում և ուրախանում իսկ և իսկ մարդկանց պէս: Բայց հարցը դրանով չի վերջանում:

Հէքիաթները, բնութիւնը, լեռները ու անտառները, լճերն ու գետերը խօսեցնող, կենդանացնող այլաբանութիւնները միշտ երկու պատկեր ունեն՝ մէկ արտաքինը, որ այնպէս հասկանալի է թւում անգամ մանուկներին, և միւսը՝ ներքինը, որ պարունակում է շատ անգամ կեանքի խորին փիլիսոփայութիւնը և մտածել է տալիս յարուցած բարդ խնդիրների վրայ: Հառուպտմանի պիեսան այդ երկու պատկեր ունեցող այլաբանութիւններից մէկն է, հասկանալի և գրաւիչ արտաքուստ, խոտրմաստ և փիլիսոփայօրէն խորհրդաւոր ու դժուարըմբռնելի ներքուստ: Զարմանալի չէ, որ այդ պիեսայի ներկայացումից յետոյ, ամեն անգամ, և կարծեմ ամեն տեղ, մի փոքր մտածող մարդիկ՝ դուրս են գնում թատրոնից միշտ բազմաթիւ «իշխեր» և «ինչո՞ւներ» չրթուեցներին և մտազբաղ:

Պէտք է ասել նաեւ, որ Հառուպտմանի այս յայտնի գործը դժուարհասկանալի է ոչ միայն այն պատճառով, որ արեւգորիա է. և բնականաբար ըմբռնելի դառնալու համար որոշ մտաւոր աշխատանք, ուշադրութիւն և քննադատական կարողութեան լարումն է պահանջում, այլ և նրա համար՝ որ այդ այլաբանական գործը գերմանական ազգի ծանր, մառախլապատ հանճարի արտադրութիւն է: Առհասարակ հիւսիսային միտքը որքան առողջ է, ասես սառնամանիչների մէջ կարծրացած ու հաստատուն, բայց և դրա հետ միաժամանակ նա սովորաբար մշուշապատ է: Հարաւի այն գրաւիչ, կենսաթոթիւ, մի քիչ թեթեւ (frivole) ժպիտը, մտքի այն անօրինակ պարզութիւնը, դարձուածքների այն գեղարուեստական բացութեան հասնող

գաղաքում ո՛ր ծածաթ չէ ցուրտ երկրներում, ուր բնակիչներ ինքն է մայրի, մթաթեան ու խորհրդաւորութեան մայրը:

Հիւսիսում, ինչպէս ամեն բան, նոյնպէս և միտքն առնա մշտապէս սքողում է մի խորհրդաւոր ծածկոցով, նա նման է հիւսիսային երկրների շամանդադի մէջ լողացող լեռներին ու բլուրներին, որոնք հեռուից նայողի համար հազար ու մի ձև են ընդունում, գաղաւաթ, երկարանում, բացւում, կրկին կծկւում են և անտառային ֆէաների պէս հնչաութեամբ չեն ներկայանում իրանց իսկական պատկերով, Գերմանական միտքը, որպէս հիւսիսային միտք, առանձնապէս սիրաւոր է խորհրդաւորութեան և հնչաութեամբ հակամէտ է գէպի այլարանութիւնները, գէպի մութ, դժուարութեան, շատ անգամ գերբնական էլէմենտների լեզուն ևւ այս յատկութիւնը, որ արտայայտւում է մտքի ստեղծագործութեան համարեա ընդ որ արդիւնքների վրայ, առանձնապէս շնչում է գերմանական փիլիսոփայութեան և դեղարուեստի մէջ: Դեռ Գեթէն իր Ծառատան, մարդկային երկու սեռերի հոգու մէջ փառաւ, յարատեւ աննշը, արուի և էգի յաւիտենական երգը դրեց մի սքանչելի այլարանութեան մէջ, պարուրեց հիւսիսի խորհրդաւոր մշուշով կանաւն իր փիլիսոփայութեամբ մարդկային մտքի առաջ մի մտայնանդունդ բացեց, հիւսիսային լեռների մի անդունդ, ուր նային անգամ զիսի պտոյտ է առաջ բերում, այն աստիճան խորհրդաւոր է, այն աստիճան դժուար վերձանելի այն՝ ինչ կատարւում է, ինչ ծածկւում է այն սեւ վեհի մէջ: Հեզելը կանախ բաց արած այդ մութ անդունդների վրայ՝ նաև սեւ ամպեր կուտակեց, այնպէս որ ճանապարհորդն լեռնային վերջին արանհան էլ կորցրեց ևւ այսպէս ուրիշ շատերը:

Այժմ, որպէս նմուշ, մեր առջև դրւած է Հաուպտմանի «Նորասուղում զանգը», մի դուռ գերմանական գործ, հիւսիսի թաւ ու կուսական անտառների, խորունկ ձորերի, բարձրաբերձ լեռների մէջ ապրած ժողովրդի մտքի ստեղծագործութիւն: Անշուշտ գերմանական հասարակ ժողովուրդը տակաւին մոռացած չէ տևառների շարայարած ֆանտաստիկ հէքիաթները, դեռ ձանաղյին երկար գիշերները, երբ դրսում կատաղի քառութափի տակ հեծում են ձիւնապատ եղևնիները, գերմանացի մանուկները կրակի առաջ նստած՝ ծեր տատերի չրթուղներից հետաքրքրութեամբ ու ախորժելի երկիւղով լսում են անտառային ֆէաների, սգիների, ջրի պապերի մասին: Գուցէ և Հաուպտմանի մանկութիւնը այդ հէքիաթներով, այդ ֆանտաստիկ պատկերներով սնւած է և դուցէ հէնց դրանցից էլ նա հիւսել է իր «Նորասուղում զանգը» այլարանօրէն, զնեկով

նրա մէջ գերմանական հանճարին յատուկ ծանրութեամբ լուրջ ու դժուարեմբռնելի մտքեր, հասարակական գաղափարներ:

Նախ քան բացատրենք, թէ ինչ է թաքնուած այս գեղեցիկ ալլեգորիայի տակ, թէ ինչ է ուզում ասել Հաուպտման իր ոգիներին, իր ֆէաների բերանով, փորձենք ներկայացնել այդ պիեսայի նիւթը, նրան իրրեւ սիւժետ ծառայող փոքրիկ լեզենդան:

Դէպքը կատարւում է հիւսիսային գերմանական մի լեռնային գիւղում, մի բողոքական բարեպաշտ գիւղում, ուր կրօնը և հին անդրքրիստոնէական հաւատալիքներն ու նախապաշարմունքները տակաւին իշխող են, ուր մարդիկ հաւատում են այն բոլորին ինչով մանուկ միտքը բնակեցնում է բնութիւնը, Գիւղական հասկացողութիւնների բարձր ներկայացուցիչներն են այստեղ պատուօրը, ուսուցիչը և սափրիչը. երեքն էլ շնորհիւ իրանց պարպմունքի ազդեցութիւն ունեն գիւղում և իրանց գաղափարներով, այսպէս ասած, մարմնացնում են գիւղական խիղճն ու միտքը: Գլխաւոր հերոսն է վարպետ Հէնրիխ, որ համայնքի յանձնարարութեամբ ձեռնարկում է մի զանգ ձուլել լեռան կատարին յցուած մի եկեղեցու համար: Վարպետը հզօր է և հմուտ, նա աշխատում է լեռներում և նրա մուրճերի ձայնից չըժակալքն է դղրդում: Գործն ընթանում է յաջող և արագ. վերջին օրն է. գիւղացիք խմբերով գնում են դէպի վեր, դէպի եկեղեցին՝ նոր զանգը աշտարակի վրայ բարձրացնելու: Բայց այդ չի յաջողւում, լեռնային չար ոգիները դժգոհ են, նրանցից մէկը կարողանում է լեռան կատարից վար գլորել զանգը տանող սայլը: Վարպետը ջախջախուած՝ ընկնում է մի անդունդի մէջ, ուր ապրում է մի վիռլի, պառաւ Վիտտըխէն, իսկ նրա ձեռագործը, այն՝ որ պիտի հնչէր լեռներում «հրեշտակների աղօթքը», «երջանկութեան միսիթարութեան օրհներգը», այդ հրաշալի զանգը ժայռից ժայռ թաւալուելով, զօղանջելով ու հառաչանքով ընկնում է վար և խորասուզւում լեռնային լճակի մէջ: Ջարդուած ու վիրաւոր Հէնրիխին տեսնում է անտառային ֆէա Բաուսենդլէյն, սփոփում և խնամում է նրան լեռների միայնութեան մէջ և սիրում է նրան բուն սիրով: Պատուօրը ուսուցիչն ու սափրիչը գալիս, գտնում են ²կիսամեռ վարպետին այն խոր ձորում, պատգարակով տանում են իր տունը և կնոջը Մադգային յանձնում: Հէնրիխը ծանր հիւանդ է, նա մեռնում է, բայց անտառային ֆէան Բաուսենդլէյնը նրան չի մոռացել, նա յայտնում է աղախնի կերպարանքով և իր հմայքով նրան վերակենդանացնում: Այստեղից սկսւում է պիեսայի երկրորդ մասը:

Հէնրիխը թողնում է իր տունը, իր կնոջն ու երկու զուակներին, գնում է լեռները, աւելի բարձր՝ քան երբեքիցէ եղել էր, այնտեղ, ուր սպրում է Լաուտենդընը, այն բարձր ոգին և թևաւորութեամբ նրա երկնային սիրով, նա ձեռնարկում է ձուլել մի նոր զանգ, որովհետև առաջինը, որ խորասուզուեց լճի մէջ, շտրկերի համար էր և ոչ լեռների թագաւորութեանն: Նոր զանգի մասին, Հէնրիխ տաւում է՝ չգետ երբէք իմ միտքը այդպիսի ստեղծագործութիւն չէ ծնել, նրա ձայնը կը լինի լաւագոյն մնասաղի, նա ինքն իրան հնչում, զօգանջում ու երգում է, բաւական է միայն, որ ես ձեռք դիպչեմ, այ այսպէս և խեղճ լսում եմ ձայներ, աչքերս եմ փակում և փայրկեմապէս ձև ձևի յետեից ծնւում են պարզ կերպով... Այնտեղ, վերև լեռներում ես կամենում եմ նոր հիւքեր փռել, և նրանց վրայ բարձրացնել նոր տաճարն:

Նրջակայքում լուր է տարածւում, որ յայտնի, պարեպաշտ փարպեաը իր կնոջն ու զուակներին ուրանալով՝ լեռնային ոգիներին բաժին է դարձել, պատրաստւում է մի ինչ-որ հրէշաւոր բան, մի կախարդական գործ: Պատասխան չուզուած գալիս զբանում է նրան դարձի բերելու այդ կորստարեւ ճանապարհից: Զանքերն անօգուտ են անցնում, նա զայրացած սպառնում է փարպեաին երկրային նետերով և հետանում: Հէնրիխը շարունակում է իր դիւթական գործը: Լեռնային ոգիները կատաղած են նրա դէմ, որոնհետև նրանց հանգիստը խառնում է, զիւղում ու չրջակայքում, ամենքը մոմում ու սպառնում են, որովհետև նա կատարում է մի բան, որ վեր է ամենքի հասկացողութիւնից, որի խորհրդաւորութիւնը ծնւում, սարսափեցնում է: Զինուած ամբոխը գալիս է խորտակելու, նրա լեռնային դիւթական գործանոցը և փշրելու նրա զանգը, գալիս են հետուից նաև իր երկու երեխաները, որոնք բերում են մի փոքրիկ կփի մէջ իրանց մեռած մօր արցունքը, միաժամանակ լճի յատակում ընկած զանգը զօգանջում է թափով, ահագին, սասանեցուցիչ թափով: Յէտյի հմայքը չի օգնում, նրա սէրը չի փրկում Հէնրիխին, և նա ընկճւում է ու թողնում գնում: Նա կրկին յայտնւում է լեռներում, փորձում է բարձրանալ այնտեղ, ուր ինքն առաջ աշխատում էր վսեմ, գաղափարական գործի համար, և ուր այժմ իշխում է հրդեհն ու աւերածը:

«Սա պիտի բարձրանամ, ասում է նա Վիտտրիսենին, այն չէ՛քք, որ բոցերի մէջ է այժմ, իմն է, իմ ստեղծագործութիւնն է, հասկանում ես, ես չինեցի այն, և բոլորն ինչ կար իմ հոգում. օ, բոլորը, բոլորը, ինչ որ էի, ես նրա մէջ գրեցի... ես չեմ կարող... էլ չեմ կարող, Թեւերը ջարդուած արծուի պէս

այժմ նա ընկած է իր աւերուած բնից 'ներքեւ' անկարող վեր սլանալու. ուստի նա նստում է քարի վրայ խորտակուած ու յուսահատ Այն ժամանակ, որպէս գերադոյն փորձ վիտորլսէնը նրան տալիս է երեք դիւթական բաժակ, մէկը՝ սպիտակ, մէկը՝ կարմիր և երրորդը՝ դեղին գլնիով լցրած: Առաջին երկուսը խմելով Հէնրիխը կարող է նորէն տեսնել իր պաշտպան ֆէանս վերստանալ իր նախկին ոյժն ու զօրութիւնը, բայց ճակատագրապէս նա ստիպուած կը լինի խմել նաև երրորդ բաժակը: Հէնրիխը խմում է երեքն էլ և մեռնում իր նախկին սիրուհու, Բաուտենլէյնի գրկում, մրմնջալով՝ «Մեռաւ խաւարը! Մագում է արեւ... Արեւ. գիշերը երկար է»:

Ի՞նչ է ուզում ասել Հաուպոման իր այս այլաբանական պիէսայով: Ի՞նչ է նշանակում վարպետ Հէնրիխի առաջին և ի՞նչ երկրորդ զանգը և ի՞նչու վարպետի այս տխուր վախճանը: Այս հարցերին զանազան մարդիկ պատասխանել են տարբեր եղանակով. հետու լինելով այստեղ լաւագոյն բացատրութիւնը տալու յաւակնութիւնից, կարծում ենք սակայն, որ ճշմարտութիւնից շատ հեռու չենք լինի, եթէ ասենք, որ Հաուպոման իր այս երկով տալիս է յաւիտենականապէս դէպի գերադոյն երջանկութիւնը, դէպի 'նոյն-իսկ անկարելին, դէպի այսպէս ասած աստուածութիւն ձգտող մարդու բուռն ջանքերի և նրա պարտութեան վսեմ տրագեդիան: Երկրաւոր ստեղծուած, նիւթով այս ցեխէ զանգուածին կպած, որի անունն է աշխարհ, մարդն իր հոգով յաւիտենականապէս դէպի երկինք, դէպի գերագոյն երազներ, դէպի անհունի խորհուրդն է սաւառնում, այնտեղ երջանկութիւնների երջանկութիւնը գտնելու համար:

Հաուպոմանի դրաման, տիեզերական այդ մեծ ու անվախճան տրագեդիայի մի գործողութիւնն է, կատարուած մարդկութեան պատմութեան, էվոլյուցիայի անսահման ընթացքի մի մոմենտում: Եւ հէնց դրանում պէտք է փնտռել այդ պիեսայի ոյժը, դրանով պիտի բացատրել այն մոռյլ խոհերը, որոնք ճշնում են մարդու հոգին նրա ներկայացումը տեսնելուց յետոյ:

Հէնրիխը ինքը մարդն է, յաւիտենական ճանապարհորդը, որ վազում է անյայտի յետեւից, իր հետապնդումների մէջ նա անցել է մարդկայինի սահմանը, և ենթարկւում է զարհուրելի կարսատրոֆի: Երբ լեռնային ֆէանս նրան գտնում է վիրաւոր, ջարդուած իր դրանն ընկած՝ ասում է.

«Ինձ թւում է, որ դու սովոր չես լեռներին. դու, երևի այն մարդուկների ցեղից ես, որոնք տէր են այնտեղ՝ ներքեւում և բարձրացել ես շատ բարձր»: Այո, Հէնրիխը այն մարդուկների ցեղից է և աշխատում, աքնում է այդ մարդուկների

համար, նա մի զանգ է ևսուում նրանց և ինչպե՞ս, նրանց նր-
ջանկութեան և միտքարութեան համար, Բայց այդքանը քիչ է,
չառ քիչ մի մարդու համար, որի վրայ ծանրացած է առաջն-
ութեան, նա հասանելի է ման ճակատագրերը, Հենրիի մի
ընտրելու է, և այդ խանայու համար անհրաժեշտ է կարծես մի
զորեղ հոգեկան ցնցում, մի մահ և մի վերածնություն, Պատկա-
րի ստամի պէս, թէ ռմի ծանր հիւանդութիւնը փրկարար է ու
նա ընկնում է, փշուռ, համարեա մեռնում, որպէս զի իմա-
նայ, թէ Վեհանքը մահ է և մահը՝ կեանքը, ինչպէս ինքն է ա-
ռում:

Նա այժմ միայն հասկացաւ, որ իր գործը, առաջին զան-
գը Վարթապաշտի և ոչ թէ բարձր լեռների համար էր... որ
նա անկասար գործէր՝ Վեհ, առում է Հենրիի, արտի ցաւով
էի ընթանում նրանց յետեւից զէպի կատարները, երբ ազգը-
կուելով և ուրախ-ուրախ նրանք աւանում էին զանգը զէպի
վեր և նա ընկաւ... Ես էլ չեմ կամենում ծառայել հարթապաշ-
տերին, նրանց աշխարհը էլ չի հանգստացնում իմ յարատեւ և
առն արիւնքը Բոլորն ինչ իմ հոգում ապրում է այն ժամա-
նակից, որ ես եղայ լեռներում, ձգւում է նորից զէպի ամպե-
րից վեր բարձրութիւնները, թափառելու մտախուզների
ծովի վրայ և ստեղծագործել բարձունքների թափով, Եւ որով-
հետեւ ես անգոր եմ այդ անկու, հիւանդ՝ ինչպէս այժմ, և ո-
րովհետեւ թէ ես բարձրանում էլ, նորէն՝ կ'ընկնեմ, աւելի լաւ է
թող մեռնելու Երկրորդ անգամ ապրելու համար ես պէտք է...
արտուծա զգամ առողջութիւն, երկաթ՝ ջրերի մէջ, ոյժ՝ ձեռ-
ներումս, և խելագար արհաւիրտովի ետանդը, որպէս զի կա-
րողանամ ստեղծել մի սքանչելի, մի չր տեսնուած գեղեցիկ
գործը:

Իր անկումից յետոյ, իր պատկալեան հիւանդութեան մէջ
նրա աչքերը բացում է ոգին, մայր բնութեան յարատեւ զէպի
կատարելութիւն ձգտող, զէպի անյայտը և գեղեցիկը զիմող
զազմանի գորութիւնը, որ ապրում է անտառների և լեռների
խուլ ամայութեան մէջ, Վեհ մարդ եմ և կոյր, առում է Հեն-
րիի Բառատեղէնին, բայց իմ աչքերը, և երբ առաջին անգամ
տեսնում է, Վեհյի, Նայիւ ինձ, առում է հիւանդ Հենրիի
Բառատեղէնին, քո խորհրդաւոր, խորունկ հայեացքով, Հա-
կայի, քո աչքերում վերատեղծւում է աշխարհը, երկնային կա-
պողար իր թափառող ամպերով, իր լեռներով, կրկին դիմում է
ինձ աշխարհը... Ընկայ, ես ապրում էի, զանգն էլ ընկաւ, մեռ-
երկաթով, ես էլ, նա էլ, ով առաջինը, Ես և նա իմ յետեւից, թէ
նա, ես նրա յետեւից, ով կ'ստի, ով կարող է հասկանալ... մեռ

ինձ մօտ, իմ ձեռքը մեղաւոր չէ, իսկ դու սուրբ ես: Այն, ես քեզ ճանաչում էի: Ես քեզ տեսել եմ: Ո՛ւր, ես ապրում էի, ես պայքարում էի, որքան շատ օրեր ես քո մասին եմ մտածել: Ես աշխատել եմ քո ձայնը զանգի հնչիւնների մէջ դնել... Այդ յաղթանակի մօտին ես միշտ մտածել եմ և նրան հասնել ես չը կարողացայ երբեք և լալիս էի արիւնի արցունքներով: Անկու- մից և «հիւանդութիւնից» յետոյ Հէնրիխի ցանկութիւնն է իր իսկական առաքելութիւնը կատարել, հետանալ աշխարհի մանր մունր կարիքներից ու ցաւերից և վեր բարձրանալ այնպիսի տեղեր, ուր կարելի է ընդգրկել ամբողջութիւններ, ուր կարե- լի է գերագոյնը երազել ու փնտռել:

«Քո քնքոյշ ձեռքով, ասում է նա իր բարի ոգուն, ազա- տիր ինձ այս յոգնեցուցիչ աշխարհից, որի հետ ժամը կապել է ինձ չղթայով, ինչպէս խաչին մեխած, ազատիր ինձ, դու այդ կարող ես, ես գիտեմ, և մէկ էլ... այստեղ, իմ գլխից հան նաեւ այս փշէ պսակը, որ նրանց ձեռներով է հիւսած ինձ համար: Պսակ պէտք չէ. սէր, միայն սէր»: Ոգին կատարում է նրա ցան- կութիւնը, նա նրան կտրում է աշխարհից, և բարձրացնում է վեր, վեր լեռնակատարները, մօտիկ երկնքին և այստեղ՝ ան- հոգ դէպի ամեն ինչ, որ փռուած է իրանից ներքեւ հարթու- թեան վրայ, անտարբեր դէպի ամեն ինչ, որ անցնում, դառ- նում է իր ոտքերի տակ, գերագոյն առաքելութեան համար մոռացած անգամ իր զաւակներին և իր կնոջը, ոգեւորուած Բաուդենտլէյնի դիւթիչ սիրով, նա սկսում է իր սիրոյ մեծ ա- ռաքելութիւնը: Չարիքի թագաւորութեան մէջ հնչում է նրա մուրճը անաղնադղորդ, չար ոգիները դողում են իրանց այրե- րում և մոմոում, բայց Հէնրիխի փոյթը չէ, նա յանձն է առել սիրոյ վսեմագոյն առաքելութիւնը, նա գտել է, որ ժամանա- կակից հասարակական կազմը խախտւած է, անբաւարար, և որ հարկաւոր է նոր հիմունքների վրայ դարձնել՝ նոր հասարակու- թիւն, նոր կարգեր, որովհետեւ, ասում է նա պատօրին «Ձեր փոքրիկ եկեղեցին մասամբ աւերուել, մասամբ այրուել է, և այդ պատճառով այնտեղ լեռներում ես կամենում եմ ձգել նոր հիմունքներ և այդ հիմքերի վրայ նոր տաճար: Եւ այդ նոր կարգերը, նոր դադափարները աւետելու համար նա բարձրա- գոյն լեռներում ձուլում է ագնիւ մետաղից մի նոր հսկայական զանգ, որ պիտի հնչի ինքն իրան, բարձր ու քաղցր, հէնց որ Հէնրիխ նրան դիպչի իր ձեռքով: Բայց այնտեղ հարթավայրում մի այլ կեանք կայ, նա, որին առաջ պատկանում էր Հէնրիխը, որի վարիչներն են պատօրը, ուսուցիչը և սափրիչը: Այնտեղ ամբոխ կայ, մոլեռանդ, հին, մզլած հասկացողութիւնների

կոյր հետեւող, նորութիւններից, խաչոր ցնցումներից զոգացող, նա՛ որին պատարի քարոզները մերել են անշարժութեան մայրին, որի հայնացքը դարձած է գէպի երկինք, որպէս զերպոյն անօրինողը բազդերի՝ այստեղ երկրի վրայ, Գոստօրը զայիս է յանուն հարթավայրի նգովելու, Հէնրիխին, որ խիզախում է երկրների առաջ նգովելու նրա գործը՝ որ վերաւորում է Աստուծոյն.

«Ամեն ինչ վերջացած է, առում է պատարը, դուք խորապէս թաթախուել էք շարիքի մէջ... էլ ոչինչ չունեմ տեսելու, բայց միայն մի բան մի մտապէք, կախարդների համար դեռ վառ են խարոյկները որպէս առաջ, ներստիկոսներին, ինչպէս առաջ և այժմ ապաստւում է կրակը. Vox populi, vox dei. Այն ինչ դուք այժմ անում էք զազանի, որպէս նեթանուս մեզանից ծածուկ չէ, ձեր վարմունքն ամեն տեղ յարուցանում է զգուանք, Ձեզ առում ենու Եւ շատ հաւանական է, որ երբ վրդովմունքը սաստիկ զորանայ, որ էլ զայել անկարելի լինի, այն ժամանակ ժողովուրդը տեսնելով իր սրբութիւնը վերաւորում, խմբով ներս կը խուժի ձեր արհեստանոցը և անսգորմ կերպով կ'աւերիւ:

Սպասնալիքները Հէնրիխին չեն վախեցնում, չէ որ նա մի առաքել է, քարոզող նոր կեանքի, նա ընդունում է, որ պատարի առածը նարաւոր է, որ ժողովուրդը, ամբողջ միշտ քարեր է չարտել իր իսկ փրկիչների զլխին: «Եւ չեմ զարհուրում, առում է նա, այրող ծարաւով ամենցուողին ևս մտնեցնում եմ գինով լի բաժակը, իսկ նա մի հարուածով վար է ձգում իմ ձեռքից և բաժակը և գինին, դա նրա կամքն է, և դույշէ, նրա ճակատագիրը, ևս մեղաւոր չեմ: Մեղքի և անմեղութեան սահմանները տարբեր մարդկանց և տարբեր դասակարգերի համար նոյնը չեն, ինչ որ անմեղ է Հէնրիխի համար, նոյնը մեղաւոր գործ է պատարի համար, ինչ որ վսեմ է ընտրեալ հոգիների համար, նոյնը շատ անգամ անհասկանալի և յանցաւոր փորձ է մոլորուած ու խաւար ամբոխների համար: Ժամանակն է որոշում անցնալի արժէքը, իսկ մինչև այդ զոհեր, զոհեր և դարձեալ զոհեր...

Եւ Հէնրիխը զոհւում է, ամբողջ աւերում է նրա՝ գործանոցը, նա չի ուզում նոր զանգը, որ փրկութիւն պիտի տւետէր, նա վախենում է այն բարձրութիւնից, որտեղից պիտի հնչէր նրա գիւթական ձայնը, նա զանում է, որ պատարը իրաւունք ունի, որ զարմանալի վարպետը երկնքի դէմ է խիզախում, և անհրաժեշտ է խորտակել, վար քաշել նրան և Հէնրիխը խորտակում է, վար ընկնում ջախջախուած, այլ ևս երբէք վեր չը բարձրանալու համար: Առաւօտ է, լոյսը բացւում է,

երբ Հէնրիխ մեռնում է, նա տեսնում է արեւը և բացականչում: «Արեւը ծագում է... Արեւը, գիշերը երկար է», Արեւը ծագում է, բայց գիշերը երկար է, որովհետեւ այս արեւը չէր Հէնրիխի վնասածը այս չէր, որ նա սպասում էր, նրա համար այս արեւով հանդերձ դեռ գիշեր է աշխարհի վրայ:

Հէնրիխի վիթխարի պատկերի առաջ մարդ ակամայ յիշում է Նիցշէի Գեր-Մարդը, բայց այս երկու տիպերը չեն ծնվում միեւնոյն գաղափարական զանգուածից: «Մարդը մի ձգուած լար է, ասում է Նիցշէ, անասունի և Գեր-Մարդի մէջ, մի լար անդունդի վրայ, ինչ որ մեծ է մարդու մէջ այդ այն է, որ նա մի կամուրջ է և ոչ նպատակ և ինչ որ կարելի է սիրել մարդու մէջ այդ այն է, որ նա մի անցք է»... Հէնրիխի սէրը արտայայտւում է այլ կերպով, նա, ամբողջի գէժ դուրս գալով ասում է՝ «Ձեզ համար՝ ես ձեզ գէժ եմ, ահա իմ լոգունքը»: Հաուպտմանի համար մարդը նպատակ է, ինչպէս և Կանտի համար, Նիցշէն նրան սիրում է միայն իբրեւ մի միջոց այլ նպատակի հասնելու համար, որը նրա Գեր-Մարդն է:

Հաուպտմանն արդէն գտել է իր Գեր-մարդը և նա նրան տառապեցնում է աշխարհի համար, Նիցշէն տորտում, քամում է աշխարհը նրանից Գեր-Մարդը ստեղծելու: «Ազատիք ինձ այս յոգնեցուցիչ աշխարհից» ասում է Հէնրիխ իր բարի ոգուն, «հաւատարիմ մնացէք աշխարհին, ասում է Չարադուստրան և մի հաւատացէք նրանց, որոնք ձեզ խօսում են գերաշխարհային յոյսերից»:

Այստեղ, տեղը չէ աւելի երկարացնել այս համեմատութիւնները, որոնցով գուցէ կարելի կը լինէր աւելի որոշ կարծիք կազմել Հաուպտմանի Հէնրիխի և Նիցշէի Գեր-Մարդի նմանողութիւնների և տարբերութիւնների վրայ, բայց ընդհանուր խօսքերով կարելի է ասել, որ մէկը յիշեցնում է միւսին, որ նրանք երկուսն էլ մի-մի տիտաններ են, ամբողջներից վեր կանգնած, և որոնք աշխատում են տիտանեան բաներ անել, բայց տարբեր ձգտումներով:

Անպայման շնորհակալութեան արժանի են նրանք, որոնք «Պորասուզած զանգը» հայ բեմի վրայ դրեցին, Ճշմարիտ է, պիեսայի հիմնական գաղափարը ինչպէս այս յօդուածի սկզբում ասացինք, շատերին անհասկանալի մնաց, բայց հէնց այն հանգամանքը, որ այդ ներկայացումը յարուցանում է այնքան հարցեր, որ մտածել է տալիս, հետաքրքրութիւն է զարթեցնում գէպի շատ հասարակական, բարոյական խնդիրներ, բաւական է, որ այսպիսի գործը դարձնի մի գրաւիչ անհրաժեշտութիւն:

Մեր դերասանական խմբի կազմն ի նկատի ունենալով կարելի է տեսլ, որ դերերը լուս էին բաժանուած: Այնպիսի պիեսներ, որ ֆանտաստիկը և գերբնականը մեծ դեր են խաղում, հեշտութեամբ կարելի է չափազանցութիւնների մէջ ընկնելով ձիծաղելի կարքիկատարա առաջ բերել: Աւրախ ենք տեսլ, որ ներկայացումը ծայր է ի ծայր անցաւ միանգամայն բաւարար: Գլխաւոր դերակատարների մէջ առաջնութեան գաւիթին պատկանում է պ. Արէլեանին, Հէնրիխի դերը կարծում ենք ժամանակով նրա լուսազոյն դերերից մէկը կը դառնայ: Դա շատ կողմից համապատասխանում է նրա տեմպերամենտին, նրա լայն, համարձակ շարժումներին, անպամ նրա կազմուածքին:

Պ. Պետրոսեան հիանալի պատուր էր:

Տիկին Մայսուքեան Բաւտենզըլէյնի դերով յանձն էր աւրել մի դժուար, բայց գրաւիչ գործ: Սիլֆայի անհոգ երեւոյցին պատկերը նա կարողացաւ ներկայացնել բաւական յաջող և այդ շնորհիւ կօկնա, կենսութիւն տիպեր ներկայացնելու իր անպայման ձիրքին: Մի բան, որ դժուարացնում էր արկնող գործը, և որ նրա ընդունակութիւններից անկախ հանգամանք է, դա նրա կազմուածքն էր, որ հեշտութեամբ չէր ուզում փոքրանալ ու երբեմնայն Սիլֆային հասնելու համար: Պ. Մամիկոնեան անտառային ոգու դերում կարող էր մի փոքր աւելի աշխոյժ լինել և պոչի կէտը համարձակ կարող էր կուլիտների յետեւում թողնել, դա խաղին ամենևին չէր վնասի: Պ. Յարութիւնեան ջրային ոգու դերը զլուխ հանեց և ամբողջութիւնը բարեխղճօրէն լրացրեց:

Հոկտեմբերի 28-ին խումբը ներկայացրեց «Տնամատչ Լեմբրովիչ-Դանչենկօի և Մի բոպէ հանգիստ չունենալ» Մեամնից-կու: Դա մի թիւրիմացութիւն էր:

Նոյեմբերի 4-ին խաղացին «Տրիլի», հեղ. Գէի, Թարգմանութիւն Յ. Արէլեանի: Նիւթը վերցրած է արտիստների կեանքից, այն կենսութիւն, անհոգ, թիթեռների պէս մի օրով միայն ապրող մարդկանց միջավայրից, որոնք կարծես ձակատաղրապէս իրանց խնթութիւններին մրայնում են սէր դէպի գեղարուեստը: Բայց պիեսայի հիմնական նպատակը այդ կեանքը ներկայացնելը չէ, թէեւ Տրիլիի, արտիստներին մօզել ծառայող աղնիւ աղջկայ անունով մկրտուած է այդ գրամատիկական գործը: Պիեսայի խոշոր և հետաքրքիր տիպը Տրիլին չէ, այլ Սվէնդալին, մէկն ախ անթիւ հրէա տաղանդներից որ դարերից ի վեր տառապող ցեղը որպէս պատասխան աշխարհի անողոր-

մութեան և իր կրած հալածանքների, մէկը միւսի յետեւից դուրս է մղում իր հարուստ ծոցից, և դռներում սողալով, ծեծուած, անարգուած, հրաշքներ է գործում: Հեղինակը այդ տիպի մէջ դրել է այն յատկութիւնները, որոնք հրէային դարձնում են անխոցելի իր թափառական և ցաւոտ գոյութեան ընթացքում: Սվէնգալին երաժիշտ է, հանճարեղ արուեստագէտ և միեւնոյն ժամանակ հիպնոզայնելու դիւթական կարողութիւնն ունի, որով կարող է շահագործել երբ և ում կամենայ: Արտիստների չըջանում նրա հետ վարւում են ինչպէս յետին արարածի հետ, ամեն վայրկեան հարուածները տեղում են նրա մէջքին, գլխին, նրան անարգում են, չարչարում, բայց Սվէնգալիի փոյթը չէ, նա այնտեղ է, նրանց մէջ, հարուածների տակ դալարւում է ծծի պէս և ապրում: Աշխարհը նրա տաղանդը չէ ճանաչում, Սվէնգալի անունը դեռ ոչ ոք պատկառանքով ու հիացմունքով չէ արտասանում, միայն ողորմելի ժէկկօն է, թափառաշրջիկ, զգողուած դերասանը, որ հաւատարիմ չան նման հետեւում է նրան և գիտէ ինչ է անում: Բայց Սվէնգալին չի յուսահատւում, հրէան յուսահատուել չը գիտէ, նա տքնում է, կրում է ամեն մի վիրաւորանք, ամեն մի նեղութիւն հուշակաւոր, մեծ դառնալու համար: Նրան չարչարում են, զրկանքների ենթարկում, բայց դրա փոխարէն նա ցոյց կը տայ աշխարհին թէ ինքը ոյժ է, մեծ ոյժ, և նա կ'իշխի իր հանճարի ոյժով և նա հասնում է իր նպատակին: Տրիւբին գեղեցիկ կին է, հրաշալի կազմուածքով մօղել, Սվէնգալին նրան հիպնոզայնում է, հրամայում է երգել բեմերի վրայ, և դառնալ մեծանուն և երգչուհի, բայց ինչ տանջանքների գնով: Այդ կինը հրէական վրէժխնդրութեան զոհն է, քաւութեան նոխազը, որ տառապող ցեղը վերցնում է իր հալածողների չըջանից: Ինչպէս տեսնում ենք պիեսայի հիմնական գաղափարը խիստ հետաքրքիր է, բայց քիչ անգամ է գրուել դրամատիկական գործ, ուր տեխնիկայի մէջ այդ աստիճան արուեստականութիւն լինի: Արդէն երբ գեղարուեստական գործի մէջ այդ աստիճան խոշոր բաժին է ունենում հիպնոզը, երբ հեղինակը հեշտ միջոց է գտնում ստեղծել անակնկալներ առանց որ այդ անակնկալները արդիւնք լինէին հոգեբանական կացութեան և իրերի իսկական տրամաբանութեան, կարելի է ասել, որ գործն սպանւում է, որովհետեւ ամենատեսակ արտուրդներ դուրս թափելու ճանապարհը բաց է: Տրիւբին կարող է միշտ յաջողութիւն ունենալ հետու չը մտածող և ֆէերովերկների, թեթեւ էֆֆէկտների, ցիրկին մօտեցող ներկայացումների սիրահարներին, բայց վերին աստիճանի անախորժ կը լինի նրանց համար, որոնք որոշ, բնական, հոգե-

բանաբէն նորմալ պահանջներ ունեն որեւէ գերաբաւասական գործիչ:

Սգլնգալիի դերը կատարեց պ. Արէլման. զրկանքների ենթակայ, անարգութեամբ, բայց տաղանդաւոր հրէայի տիպը այդ երեկոյ ունեցաւ իր լաւ բացատրողը՝ Տիկին Մայսուրեան, որ կատարում էր Տրիլլիի դժուար դերը յաջողութեամբ գլուխ հանեց իր պարտաւորութիւնը: Բայց նա անպայման աւելի լաւ էր իրրեւ մտղել, քան երբ գրամատիգմ պիտի ներկայացնէր: Առհասարակ եթէ ներկայ հայ գերաստեական խմբի մէջ կայ մի արտիստ, որի վերաբերմամբ ներողամտութիւնը իր իսկական տեղումը կը լինէր, դա Տիկին Մայսուրեանն է: Շտապում են աւելացնել, որ այդ ներողամտ վերաբերմունքը բնաւ արդիւնք չէ տիկինի բնական ընդունակութիւնների չափաւորութեան, այլ այն ծանրակշիւ հանգամանքի, որ նա անխորշ յանձն է աւնում ամեն տեսակ դերեր: Թատրոնական կոմիտէն է արդեօք նրան այսպէս ծանրաբեմնում, բեմիսօժրը, թէ ինքը՝ տիկինն է անտարբեր դէպի իր ընտրութիւնը, այդ չենք կարող ասել, բայց ինչ որ հաստատ է այդ այն է, որ այս աստիճան բազմազան դերերի մէջ շատ աւելի խոշոր տաղանդ կարող էր խճճուել: Դերաստեական ամպլուան մի զատարկ խօսք չէ, նրա տակ ծածկուած են արտիստի հոգեկան կարողութիւնները, օտար, իրանից դուրս ծնած զգացմունքների վերապրելու իր ձիրքը: Ամենայայտնի դերասաններն անգամ իրանց ամպլուան ունեն, նրանք կամ հանձնարեղ կոմիկներ են, կամ հանձնարեղ տրագիկներ, բայց ոչ երկուսն էլ միանգամից և հաւասար չափով: Համարեա հաստատ կարելի է ասել, որ տիկին Մայսուրեան մի նորհալի դերասանուհի է, երբ պէտք է ներկայացնել կօկեա տիպեր և համեմատաբար աւելի թոյլ, երբ պէտք է խորին դրամատիգմ արտայայտել, Շատ բնական էր սպասել, որ տիկինը առաջին կարգի դերերին առաւելութիւն տար և ոչ երկրորդ: Դա միակողմանիութիւն է, մենք համաձայն ենք, բայց ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել, աշխատանքի բաժանումն էլ միակողմանիութիւն է, սակայն դա իսկական յառաջադիմութեան անհրաժեշտ և հզօր գործօնն է:

Նոյեմբերի 11-ին խաղացուած «Օտարների» մասին շատ և շատ բան կարելի է ասել: Հաւատացած եմ, որ դա տխուր, դուցէ և յոռետես խոհերի մի ատիթ եղաւ հանդիսականներից շատերի համար: Եւ ճշմարիտ այդ պիեսայի ուռւ հեղինակ Պօտապենկօն ընտրել է մի այնպիսի հակադրութիւն երկու հասարակական բարոյական դրութիւնների, որ անկարելի է տառնց յուզմունքի նայել, անկարելի է ընդհանրացումներ չանել և

անալոգիաներ չը փնտռել մեր շուրջը, նա հանդէս է բերել վաթսու-
նական և ութսունական թուականների ռուս սերունդները նախկին
ուսուցիչ Դըբոյցեւի և սրա որդի Կոնստանդինի տիպերով, Բնա-
կան է թուում կեանքի մէջ փնտռել դառն փորձութիւններով
կենսական իմաստութիւն ձեռք բերած, զգոյշ, շրջանկատ, հօլա
գնալու փիլիսոփայութեան պաշտպան հայրեր և տաք-գլուխ,
ազնիւ արկածների, անձնազոհութեան, գրաւիչ գոթութիւնների
սիրահար զաւակներ, Բայցահա Պօտապենսկոն մեր առած դնում է
հայրերի և որդիների այլ սերունդներ, ուր իրերը ընթանում
են բոլորովին հակառակ կարգով, ուր հայրն է գաղափարական,
չիտակ, անձնազոհ, և որդին նիւթապաշտ, հաշուագէտ և զուրկ
որեւ է բարոյական պրինցիպից: Այս պիեսայի բոլոր տրագիզմն
այստեղ է, դերերի այս փոխանակութեան մէջ, պառաւած երի-
տասարդութեան և հոգով ջահիլ, ազնիւ, գաղափարական ծե-
րութեան ընդհարման մէջ:

Դըբոյցեւ, ալեգարդ մի ծերունի, նախկին ուսուցիչ է
վաթսունական թուականների գաղափարական սերունդի ներ-
կայացուցիչ, որ իր ծերութեան օրերում մնացել է նոյն ազնիւ,
իդէալներով յափշտակուող, չիտակ, գաղափարական մարդը,
որպէս ուսանող ժամանակ, այն յոյզի, խանդի, գոթութիւնների
տարիներում: Իր շուրջն ամեն ինչ փոխում է, ամեն ինչ ըն-
թանում է այլ ճանապարհով: Հաշիւը, նիւթապաշտութիւնը բա-
րոյական կոմպրոմիսները խեղդում են ամեն ինչ, նոր սերուն-
դը բարոյական սրբութիւնները ամեն օր ոտնակոխ է անում,
հաւատը դէպի վսեմը և ազնիւը կրժողութեամբ, արիւնջութեամբ է
հրապարակով, և Շէքսպիրի ասածի պէս հաւնում է ժամանակ,
երբ՝

«... Ուռած դարու այս գերութեան մէջ

Պէտք է նոյն ինքն առաքինութիւնը

Ներողութիւն խնդրէ մոլութիւնիցը.

Այն, խոնարհութիւն, պաղատանք անէ

Եւ հրաման ազերսէ բարիք գործելու»,

Եւ այդպիսի դարում նախկին ուսուցիչը իր բարոյական
ամբողջ պատկերով մնում է անդրդուելի, նա մի ժայռ է, որի
վրայ խորտակւում են բոլոր ախտաբեր հովերը, նա մի եղակի,
սիոփիչ երեւոյթ է:

Դըբոյցեւ տնրութեամբ է տեսնում բոլորն ինչ կատար-
ւում է իր շուրջը, նրա միակ մխիթարութիւնը իր որդին է,
Կոնստանդինը, որին կրթել, դաստիարակել է իր բարոյական
գաղափարների, իր հասկացողութիւնների համեմատ, նա աշխա-
տել է նրանից պատրաստել մի ազնիւ մարդ, մի անձնուէր,

Հասարակական ցուեքին արձագանք տուող մի հոգիս Ա. Նոս համագումար է, որ իր որդին աչազէս էլ լինելու է. իր որդու վերաբերմամբ ունեցած հասարակ չի խախտում և այն ժամանակ, երբ խմանում է, որ նա գաղտնի կերպով ապրել է իր հետևողականուհու Ալինայի հետ, որից և երեխայ ունի Սրգին հասարակացում է իր հորը, թէ նա ամուսնանալու է աչազէսից հետ և ձերբազին մանկական դիրքահաւանութեամբ հաստատում է. չէ նա իր որդին է, ազնիւ, գաղափարական ուսուցչի որդին Սակայն որքան մեծ է լինում հոր ցան ու կակիճը, երբ յանկարծ խմանում է, որ իր բոլոր գաղափարական թիւնն անպուշտ է անցել, որ իր անձնական շիտակ, ազնիւ կեանքը որդու վրայ ոչ մի ազդեցութիւն չեն թողել. կոնստանդինը այլ սերնդի է պատկանում, նա ներթափառութեամբ բուռն և զգեց ժամանակի զաւակ է, որ չի խզահարում դէն շարունակ Ալինային, որի զաւակի հայրն է, ամուսնանալ մի հարուստ այրիի հետ Բարոյապէս այլադակուած այս հրէշաւոր սերունդի մէջ ձերբազին աւազակը մի մտերիմ բաղդակից միայն ունի, զա իր ուսանողական ընկեր Զափեազօն է, որ իր միջափայրում նոր սերնդի գարշութիւնները չը տեսնելու համար մշտապէս ապրում է արտասահմանում և վրայ է հասնում ճիշտ այն ժամանակ, երբ Դերոյցիւր կարօտ էր մի սփոփիչ խօսքի, մի տաք մտերիմ սրտի Նրկու ձերունիները, հին գաղափարական սերնդի երկու մոճիկանները իրանց չուրջը, իրանց աչքի առաջ կատարուող ստոր արարքների հանդէպ վշտի և զայրոյթի մի յետին ու ազնիւ ճիշ միայն ունենւ Զափեազօֆ ցաւոտ խորհրդաւորութեամբ օրօրում է իր ձեր ու խոհեղով հարուստ գլուխը, իսկ Դերոյցիւր շարունակ է իր որդու երեսին «վաճառուած, անարգ վաճառուած», անականները, և երկու ձերունիները դուրս են գնում ձեռք ձեռքի բռնած, թողնում են այս բարոյապէս ապականուած, նեխուած երիտասարդութիւնը ուր նրանք «Օտարներ» են:

Նայում ես այս պիեսային և սիրող ցաւով լցւում է, չուրջդ իշխող իրականութիւնը դրական այս գործին տալիս է մի ոյժ, բնալական մի խաւար պատկեր, ուր ոչ մի փայլուն չող չի գալիս թեթեւ լոյս փոխելու Ռուս հասարակութեանը, գոնէ մօտ քսան և հինգ տարի հարկաւոր եղաւ, որ երկու սերունդներ այլ ևս իրար չը հասկանան, իրար համար օտարներ լինին, իսկ մեղանում տաան տարին և մի քաղաքից միւսն անցնելը բաւական եղաւ, որ բարոյական մեծամօրփօզան անձանաւելի դարձնի երեկուայ ազնիւ, գաղափարական ձրդաուններով ոգևորուած սերունդը Այնտեղ գոնէ կարելի էր

երկու սերունդ իրար դէմ հանել, մի ժամանակ կար, որ աւերմունք գործեց, ծերալիքներ կային որոնց պսակն ու խաչը ծանր էր գալիս յաջորդ սերնդի գլխին ու թիկունքին, մեղանում միեւնոյն սերունդն է յետ նայում և հեգնութեամբ դիտում այն ճանապարհը ուր մի քանի տարի առաջ միայն նա քայլում էր ազնիւ խոհերով ծանրաբեռնուած գլխով, միեւնոյն սերունդն է, որ իր երեկուայ պատկերը չի յիշում, այլ եւս չի ճանաչում միեւնոյն սերունդն է, որ անարգում, արհամարհում, հեգնում է այն ինչ անունով երէկ երգւում էր, պառաւած հիւժախաւոր սերունդ, այս «ուռած» և «գեր» ժամանակի իսկական զաւակ, գործնական, հաշուագէտ ոգու իսկական վիժմունք, որի ազնիւ գծով իւնների, և խելացի զարշութիւնների մէջ ժամանակն այնքան կարճ եղաւ, որ Շեքսպիր չէն մտնուել այն կօշիկները, որոնցով նա տանում էր իր գաղափարները գերեզման դնելու՝ բայց նա արդէն անճանաչելի է։ Իրականութիւնն այնքան ցաւոտ է, մեր շուրջն իշխող գործնական, գծուծ նիւթապատութեան ոգին այնպիսի աւերմունք է գործել, որ մեղանում սակաւաթիւ «Օտարները» մի անցած սերնդի մնացորդներ չեն, այլ նոյն սերնդին, նոյն ժամանակին, նոյն միջավայրին պատկանող Ընկերն ընկերին էլ չի ճանաչում, իսկ ազնիւ յափշտակութիւնները և իդէալները դարձել են վաճառքի ապրանք, մի Դրբօլցեւ համարձակ կերպով կարող էր բացականչել և մեր կօնառանդիներին երեսին՝ «վաճառուածներ, անարգ վաճառածներ»։

պ. Պետրոսեան այն երեկոյ կատարեց Դրբօլցեւի, գաղափարական ծերունու դերը և գուցէ խաղաց լաւագոյնը իր դերերից։ Կեանքից վերցրած պիեսաների մէջ, երբ մանաւանդ պէտք է ներկայացնել վշտացած ծերեր, պ. Պետրոսեան միշտ լաւ է, ինչպէս ծերունի Վանիւշինի դերում։ Բայց «Օտարների» մէջ նա գերազանցեց բոլորին։ Դա մի անմոռանալի երեկոյ եղաւ Պօտապենկօի և պ. Պետրոսեանի շնորհիւ երկու անգամ նա բարձրացաւ նոյն-իսկ մինչեւ առաջնակարգ արտիստների խաղը նախ այն ժամանակ, երբ հանդիպում է իր հինաւուրց ընկերոջը Զավգեադօվին և մէկ էլ այն խորին դրամատիկական վայրկեանին՝ երբ վերջնականապէս երազել իր որդու ստոր արարքին, դառնացած հոգւով դուրս է թափում իր ազնիւ սրտում կուտակուած բոլոր ցաւն ու զայրոյթը, երբ այն բարի, չիտակ մարդու վիրաւորուած առաքինութիւնը ուղղում է նոյն-իսկ իր ծեշ բազուկներով խեղդել այս նոր ու դարձելի սերունդը։ Պ. Արէլեան իր երկրորդական դերով շատ անելիք չուներ, նա միայն մի դեկորացիա էր աւելի բեղիեֆ դարձ-

Նեկու հին սերունդը և նա իր գրիմով, իր շարժումներով, անգամ իր անբաժան ձեռնափայտով եղաւ. մի գեղեցիկ գեղարարիւ։ Դժբօլջեւ-Պետրոսեանի իսկական մտերիմը եղաւ լրացնելով նրա փայլուն խաղը։

Ներկայ գերասանական խմբի մէջ մի հետաքրքիր անձնաւորութիւն կայ, որ իր համեստ գերերով յամախ մնում է աննկատելի, բայց, իրօք, նա մի կողմից կարող է որինակ ծառայել է յասերին՝ դա տիկին Վարդուհին է, Նա երբէք իր ուժից և իր ընդունակութիւններից վեր, իր ձեռքերին անհամապատասխան դեր չէ յանձն առնում. «Վանիւշիկի զաւակներին, մէջ նա պատահաւ մայր է. Մորասուգած զանգիւ մէջ նա պատահաւ. Վիտաւր-խէն է, ինչպէս և այս «Օտարներին» մէջ Դժբօլջեւի պատահանոջ Մուրինա Իգնատենայի դերն ունէր։ Մենք նրան համարեա երբէք չենք տեսել անհամապատասխան գերում և չորսիւ այս էական հանգամանքի նրա խաղը թէւ. միակերպ, միջակից շատ չը բարձրացող, բայց միշտ հարթ է, միշտ դուրեկան կրկրում ենք, սա մի հանգամանք է, որ չը պէտք է խուսափէ այն գերասանների հայեացքից, որոնք գերերի ընտրութեան մէջ խիստ անխտրական են։

Իր բնակիչի համար նոյնների 15-ին պ. Պետրոսեան ընտրել էր «Ուրիշ Ազատա» կարլ Գուցկովի Միջավայրը՝ որ Գուցկով ընտրել է, դաժան, անհամբերող ոգու և լայն սիրուց բղխող գաղափարների ընդհարման համար, աննման է փարիսեցիների մի ամբողջ բանակ, մզլած, հոտած զրգերի տաւերի վրայ չորացած գլուխների մի ամբողջ հօտ, որ լսել չէ կամենում, թէ իր ճանաչած մազաղաթների սեւ ու սպիտակից դուրս ուրիշ ճամարութիւն գոյութիւն ունի, կամ կարող է գոյութիւն ունենալ աշխարհում Եւ այս անդրդուիլի ժայռի վրայ, որի անունն է կրօնական տրագեդիա, դոգմ, անսխալականութիւն, գալիս է խորատկուելու մի ազատ միտք, մի լայն համբերող սիրտ, մի ազնիւ հոգի Տրագեդիան կսկծեցուցիչ է, Ազատ մտքի դարաւոր պատմութիւնն է այն. Սօկրատ, Քրիստոս, Բրուսօ, Գալիլէյ, Սպինօզա, բոլոր մեծ մտքերն ու առաքինութիւնները ծանօթ են այդ տրագեդիային։

Ուրիշի առաջնակարգ դերը կատարեց պ. Պետրոսեան. բնմի վրայ մենք տեսանք երիտասարդ, յախուռն, ու տենդոտ միտք՝ մերթ սիրոյ կապանքներում ընկճուած, ինչպէս թոյունը վանդակում, մերթ կատաղի դուրս պոռթկալիս, ինչպէս մի անդուսպ հեղեղ, Ափսոս որ պ. Պետրոսեանի ձայնը խղուեց հէնց էֆֆեկտի վայրկեաններին.

Պ. Արեւելեան կատարում էր Դը-Սանտուսի դերը. և այդ ըստ երեւոյթին երկրորդական դերից նա կարողացաւ ստեղծել մի կենդանի, իրականութեամբ համարեա չչմեցնող տիպ. Յաղթանակի ռուպէներին դօգմի անունից խօսող Դը-Սանտուսը, չորհիւ պ. Արեւելեանի աննման միմիկայի կը մնայ անմոռանալի. Նա ոչ մի տեղ չը թուլացրեց կրօնի արթուն և անողորմ պահպանի խորը հոգեբանութիւնը. նրա նայուածքը, գլուխը բռնելու ձեւը, չրթունքների կծու հեգնական ժպիտը, նրա լայն քայլուածքը, այդ միշտ կռդերին սղմած և մի քիչ ծալած բազուկները—ամենը, ամենը պատկերներ էին, որոնք վկայում են այս արտիստի սուր դիտողութիւնը, հոգեբանական անալիզի անվիճելի կարողութիւնը:

Պ. Յարութիւնեան, որ կատարում էր Դը-Սիլվայի դերը, իր խաղի մէջ միշտ մի բան ունի, որ այնպէս յիշեցնում է հայ պատմական պիեսաների վերուն, արուեստական ինտոնացիան. նրա դերերը երբեմն շատ նման են այն վարդապետի քարոզին, որ իր ասածներին չի հաւատում:

Պ. Տէր-Դաւթեանին Բեն-Աւիբի դերը յանձնելը մեր կարծիքով մի կատարեալ սխալ է. դա թէեւ կարճ, բայց վերին աստիճանի լուրջ և ամբողջը լրացնող մի հետաքրքիր դեր է.

Պ. Տէր-Դաւթեան տաղանդաւոր կօմիկ է, և նրա բեմի վրայ երեւալը բաւական է, որ քրքիջ բարձրանայ, այնպէս էլ եղաւ. նրա «ամենայն ինչ կատարեալ է»-ն որ իր անողորմ վրձնողականութեամբ սառուցի պէս պիտի նստէր սրտերին և սարսուռ առաջ բերէր, միայն ծիծաղ յարուցեց, Ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել:

Ինչ որ առանձնապէս ցաւալի էր և զարմանք պատճառեց այդ հասարակութեան դատապարտելի, անտարբեր վերաբերմունքն եղաւ դէպի մի այնպիսի շնորհալի դերասան, որպիսին պ. Պետրոսեանն է, միթէ ճշմարիտ անգամ նրա բենեֆիսին հասարակութիւնը պարտական չէր որեւէ թեթեւ նշանով արտայայտել իր յարգանքը հայրենի բեմի երախտաւոր աշխատւորին, ինչ արժէր ծաղիկներից չինուած մի պսակը. ինչպէս հաշտեցնել այն որոտնդոստ ծափահարութիւնները, որ ստանում է միշտ պ. Պետրոսեան, այս դատապարտելի մոռացութեան հետ...

—

Նոյեմբերի 18-ին խաղացուած «Օտելլօ» մասին այժմ էլ կ'ասենք մօտաւորապէս այն, ինչ անցեալ անգամ ասել ենք «Արքայ Լիբի» մասին: Զը նայելով պ. Արեւելեանի անպայման լաւ խա-

Նոյեմբեր, 1902.

զմե ռժանդիսի գերում, չը նայելով որ արկին Մարտիրոսն Դեզ-
դեմոնայի դերով աւելի շուտ օգնեց ար. Արէշեանին, քան Քա-
սեց, այնուամենայնիւ, մենք մեռւմ ենք այն կարծիքի, որ Շէքս-
պիրը ստայծմ, հայ բեմի վրայ յաջողութիւն ունենալ չի կա-
րող, ամբողջ թոյլ կը լինի:

Հայկական դրամատիկական խմբի ներկայացումներէց բա-
ցի՝ մենք այս ամիս ունեցանք նաեւ մի այլ գեղարուեստական
հանգր, և դա շնորհիւ ար. Պ. Մ. Կարա-Մարգարի, որ նոյնմ-
բերի Յ-ին առեկց մի համերգ ի յիշատակ իր հանգուցեալ եղ-
բոր յայտնի երաժշտապետ Խ. Կարա-Մարգարի:

Յուզմունքի մի քաղցր երեկոյ եղաւ այդ համերգի երե-
կոն Գրաւիշ և մարգու. սրտին խոսող մի բան կար հանգուցեալ
երաժշտապետի եղբայրների այս ձեռնարկութեան մէջ, յարգան-
քի նուիրական և լաւագոյն ձեւն էր ընտրուած — երգը մեռելի
յիշատակին, աստուածային երաժշտութիւնը՝ օրօրելու յաւիտե-
նական հանգիստը այն մարդու, որ այնքան տարիներ անոյշ
մեյոցիաներով մեզ երազներ պարգեւեց: Միտիթարական էր
նկատել, որ բոլոր նրանք, որոնք այսպէս թէ այնպէս իրանց
կապուած էին զգում հանգուցեալ երաժշտապետի հետ, եկել էին
իրանց յարգանքը մատուցանելու, եկել էին նրա նուիրական յի-
շատակին արժանի փայլը տալու: Եկել էին ազգականները զեռ
մեծ կորստի թախծը ճակատներին, եկել էին նրա երգեցիկ
խմբի անդամները, որոնք այնքան տարիներ ակնապիշ գիտել
էին նրա ձեռքի հրաշագործ շարժումները, եկել էր և հասարա-
կութիւնը, որի սիրան այնքան անգամ թրթռացրել էր հայրենի
գեղարուեստի այն ազնիւ մշակը: Յուզմունքի մի երեկոյ եղաւ.
«Մայր-Արարօ» հետ էլի մի անգամ արդումներ քաժուեցին, և
լաւ էր, լաւ էր այդ բոլորը: Յարգանք մեռելներին...

Ա.